

Bjarkøy batteri

Dokumentasjonsvedlegg
til Riksantikvarens forslag om fredning, oktober 2015

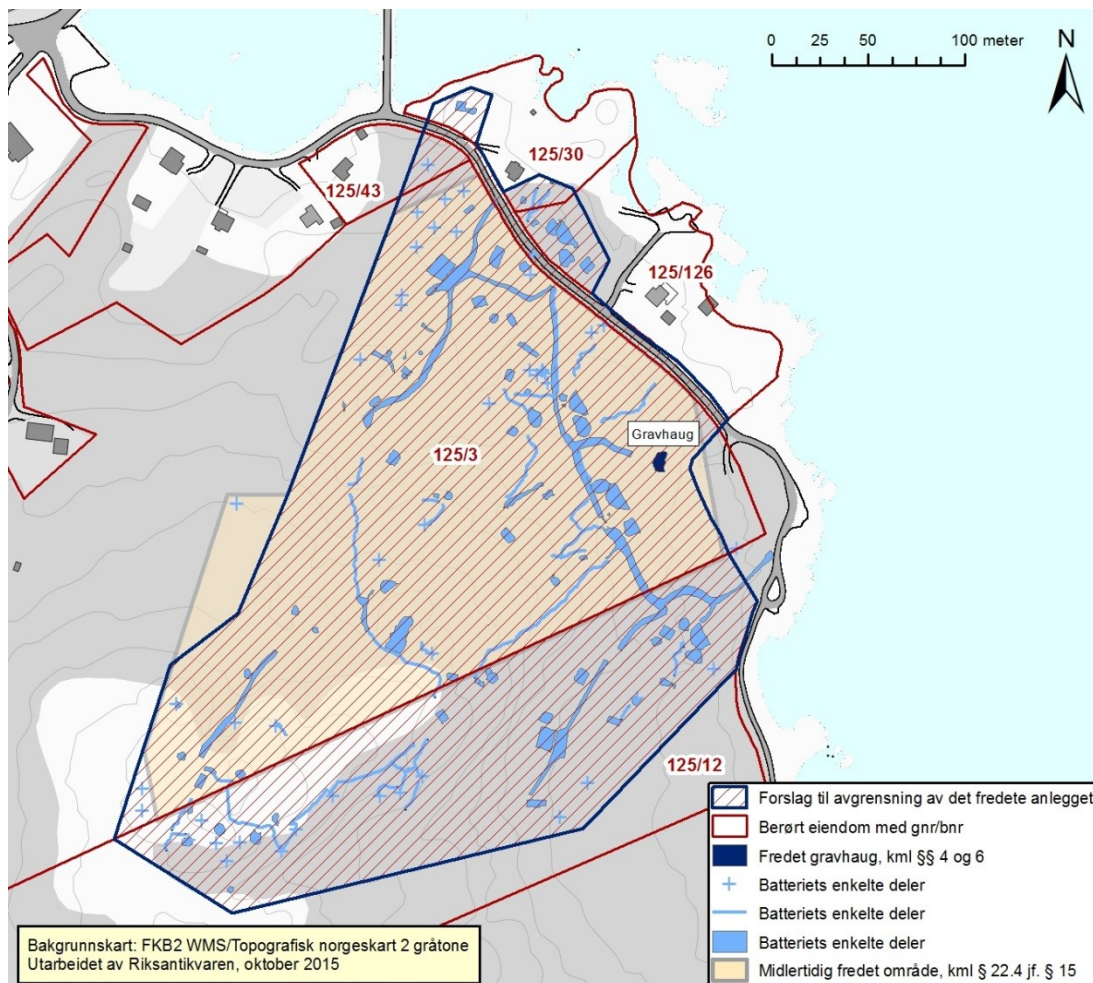

Riksantikvaren har gjort bruk av materiale fra ulike dokumenter som har fulgt sakens gang. Vektlagt er også arkeologisk rapport utført av Lars Erik Narmo, 14. juli 2011. Hvis ikke annet er oppgitt, er alle bilder kreditert Riksantikvaren.

Beliggenhet (fysisk miljø)

Bjarkøy batteri er lokalisert på Bjarkøya, en del av en mindre øygruppe nord for Harstad. Sør-øst for Bjarkøya ligger Sandsøya, og rett nord for Bjarkøya ligger de mindre øyene Helløya og Krøttøya, sistnevnte med det fredete Meløyvær Fort. Av større øyer ligger Andøya og Senja henholdsvis vest for, og nord-øst for Bjarkøya. Bjarkøya, og øyene nord for Bjarkøya, tilhører landskapsregionen *Kystbygdene i Troms* og har stor variasjon i terreng og naturforhold. Landskapet på Bjarkøya er preget av jordbruksområder, skog – i hovedsak bjørkeskog, men også tilplantet bartrær, bratte strandberg og lyngdekke.

Batteriet ligger nordøst på Bjarkøya, i et terreng som faller mot sjøen, nord og nord-øst. Området er dominert av lavt-voksende bjørkeskog med innslag av rogn, noe gran og spredt lyngdekke og vierkratt. Den militærstrategiske plasseringen av batteriet gir umiddelbart oversyn mot skipstrafikken i Vågsfjorden, munningen til Tranøyfjorden og ut mot Andfjorden. Her går hovedpassasjen for skipstrafikken inn til Harstad, mellom Senja og Andøya. Rett nord for Bjarkøya ligger den lille Svinøya, hvor en lyskaster tilhørende batteriet var plassert. Høydedraget hvor deler av batteriet er plassert gir godt utsyn nordover mot nevnte Svinøya, og gir oversikt til batteriet som helhet. Naturlig variasjon i omkringliggende terreng og vegetasjon utgjør et godt utgangspunkt for plasseringen.

Arealet hvor batteriet befinner seg måler i henhold til matrikkelen ca. 86 400 m² og er lite bebygd utover batteriets konstruksjoner og boliger langs sjølinjen. Området benyttes i dag som friluftsområde, men er i kommuneplan (1997-2007) for tidligere Bjarkøy kommune vist som byggeområde for forretning, kontor, industri og offentlig formål. Bjarkøya innebefatter store arealer uten moderne inngrep og har derfor viktig landskapsmessige kvaliteter.

Områdets historie – eldre tid (automatisk fredet gravrøys)

Bjarkøy regnes som et av de mest kulturminnerike områdene i Troms fylke. Øya var hjemsted til sagaskikkelsen Tore Hund, som spiller en viktig rolle i Snorresagaen. Det er også funnet spor av redskap og våpen helt tilbake fra yngre steinalder, det vil si fra perioden 4000-1800 f.Kr.

På området som omfattes av denne fredningen er det avdekket et automatisk fredet kulturminne i form av en gravrøys. Forholdet mellom kystrøysa og nærliggende steinfyllinger til kanonstilling 2 og 3 (se avsnitt om beskrivelse av batteriet) tyder på at gravrøysa var kjent og ble tatt med i betraktning ved bygging av batteriet.

Sør for batteriet er det vedtatt områdefredning hvor flere gravrøys er avdekket. Vedtaket er påklaget og er p.t. til behandling i Klima- og Miljødepartementet (Området Finntåga-Kalkåsen-Ramnfløya, gnr. 126, bnr. 29 og deler av gnr. 126, bnr. 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 30, Harstad kommune – Vedtak om områdefredning med hjemmel i lov om kulturminner (kml) § 19 jf. § 22). Formålet med denne fredningen er å bevare et storslått, sammenhengende og urørt kystlandskap rundt et unikt kulturmiljø med automatisk fredete kulturminner fra flere tidsperioder. Beliggenheten til gravrøysa i Bjarkøy batteri, med vidt utsyn, er typisk for «kystrøys» og mye kan tyde på at dette er den nordligste av disse gravrøysene med utstrekning ned til Austnes i sør.

Batteriet på Bjarkøy, sammen med gravrøysene, viser kontinuitetene i den strategisk viktige beliggenheten Bjarkøy har hatt.

Bjarkøy batteri som kulturminne

Bjarkøy batteri har stått urørt siden krigens slutt i 1945. Okkupasjonsmakten igangsatte *Operation Nordlich* (Operasjon Nordlys) i oktober 1944. Planen var å trekke tyske styrker ut av Finnmark og Finland, samt østlige Troms, og i tillegg forlate landsdelen øde. Slik vi kjenner det per i dag, førte dette til at alle forsvarsverk langs kysten sør for Lyngen og nordover ble demontert og ødelagt. Bjarkøy batteri fikk stå uberørt og er sannsynligvis et av de nordligste bevarte tyske kystbatteriene. Batteriet er heller ikke innlemmet i det Norske Forsvaret i etterkrigstiden og da heller ikke i noen opprustningsplan.

Bakgrunn

Bjarkøy batteri ble anlagt som et hærkystbatteri HKB (Heeres-Küsten-Batterie) i juni 1941, men fungerte fra september 1944 og frem til kapitulasjon som et marinekystbatteri MKB (Marine-Küsten-Batterie) med kompaninummer 3, tilhørende artillerigruppe Vågsfjord: MAA 511.

Da okkupasjonsmakten invaderte Norge våren 1940, startet planene umiddelbart med å bygge ut det forsvarsverk som befant seg langs norskekysten.

Okkupasjonsmakten foretok en omfattende inspeksjon våren og sommeren 1940, og oppdaget at store deler av det norske forsvaret ikke var i tilfredsstillende stand og det lille som var i bruk, var utdatert. Norske militære sjefer hadde arbeidet med nye grupperinger av fortifikasjon langs kysten siden 1. verdenskrig, men planene hadde aldri forlatt papiret. Okkupasjonsmakten reiste en rekke forsvarsverk langs hele norskekysten det påfølgende året, og til grunn for dette lå de allerede utarbeidede norske planene om opprustning og videre utvikling av forsvarsverket.

For oppføring av kystartilleriene langs norskekysten var det utarbeidet en omfattende katalog om standardiserte bygg, såkalt «Regelbau». Katalogen inneholdt nærmere 700 ulike «regelbau» og ble til dels endret flere ganger gjennom krigsårene. Det er uvisst hvilken standard Bjarkøybatteriet er bygd etter, men ut i fra de tre hovedkategoriene *Feltmessige Anlage*, *Verstärkt Feltmessig* og *Ständige Anlage*, er det nærliggende å tro at Bjarkøybatteriet er oppført som førstnevnte: *Feltmessige Anlage*. Dette på bakgrunn av kriteriene for denne kategorien, hvor lokale byggematerialer skulle benyttes i stor grad, og kravet til armering i betongvegger var lave, som man ser tydelig i Bjarkøybatteriet.

Det ble bygget mange ulike strukturer i de tyske kystbatteriene, og en utbredt bruk av tre og stein var vanlig der dette var forsvarlig. Betong var forbeholdt de viktigste konstruksjonene som kampstillinger, kommandoplasser og forlegningsbunkere. Et slikt mangfold er tilfelle for batteriet på Bjarkøy, hvor det er avdekket flere ulike konstruksjoner og rester etter fundamenter i både betong og stein.

The Atlantic Wall

Kontroll over Norge var en av de høyeste prioritertene for Hitler. Det baserte seg i all hovedsak på tre viktige grunner: behovet for å sikre malmtransport fra Narvik, trygg adgang ut i Atlanterhavet fra Tyskland og behovet for flere tyske militær havnebasier.

Fortifikasjonen av norskekysten under 2. verdenskrig inngikk i en langt større forsvarsplan kalt Atlanterhavsvollen, eller *The Atlantic Wall*. Til grunn for dette lå frykten for alliert invasjon og hele kystenlinjen fra Ishavet ned til den franskspanske grensen settes i stand til å motstå allierte landingsoperasjoner. Den norske kysttrekningen ble erklært som hovedprioritet i dette prosjektet, noe som førte til ytterligere flere kystbatterier. Totalt ble det oppført rundt 1500 batterier langs Atlanterhavsvollen, hvorav en femtedel, nærmere bestemt ca. 280 rene kystbatterier befant seg langs norskekysten ved krigens slutt. I et slikt perspektiv er derfor Bjarkøybatteri å betegne som en liten del av en langt større plan, og er med på å gi et bilde av hvordan denne atlanterhavsveggen fortonet seg.

Beskrivelse av batteriet

Batteriet har stor verdi som et autentisk kystbatteri, og stor opplevelsesverdi. Anlegget er bygget inn i terrenget, og slynger seg oppover mellom de langsgående

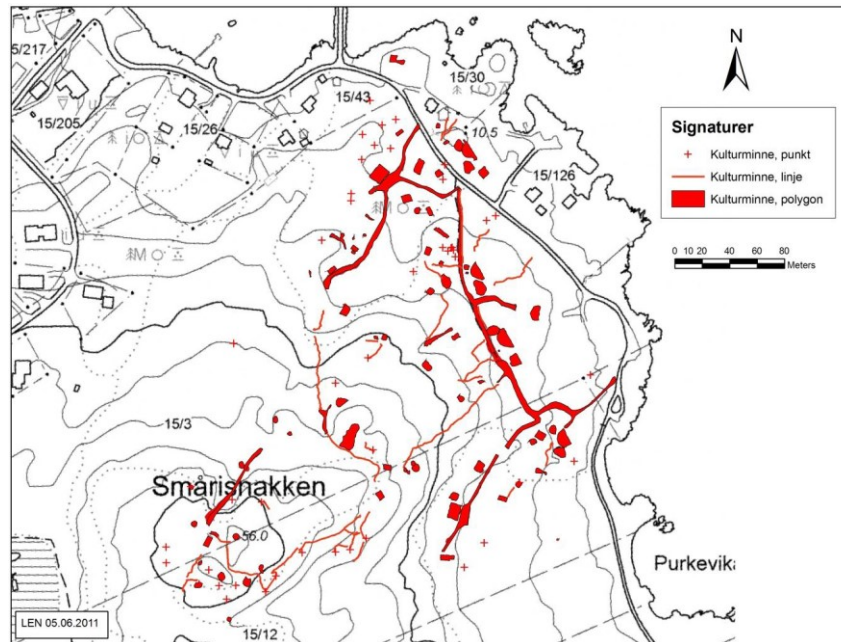
bergryggene som er karakteristiske for dette området. De enkelte elementene i anlegget er nesten helt skjult både fra sjøen og fra land, med unntak av enkelte mer fremskutte stillinger. Disse er også gjennomgående godt kamuflert som en del av landskapet.

Batteriet består i hovedsak av flere frittstående stein- og betongkonstruksjoner med ulike funksjonaliteter, variasjon i størrelse og utforming. Karakteristisk er bruken av naturstein og tørrmur med høy kvalitet. Området har stått urørt siden tyskernes tilbaketrekking i 1945 og anlegget er derfor som ruiner å regne, stedvis omkranset med tett vegetasjon. Konstruksjonene vitner likevel om den omfattende oppbyggingen av et tysk kystbatteri under 2. verdenskrig.

Strukturene tilhørende batteriet er mange, og basert på Riksantikvarens befaring og arkeologisk rapport utarbeidet av Lars Erik Narmo (på oppdrag fra Nord-Trøndelag fylkeskommune 14.6.2011), er følgende registrert:

- Veier, stier og trapper
- Groper med inngang (sprengt grop i berg, utgravd grop i jordbakke)
- Løpegraver
- Fundamenter til hus/brakker (betongsåle, ringmur av betong, ringmur av stein, betongklosser, markering i terrenget)
- Dekningsbunkere med og uten betongtak
- Stående bygninger (som ikke er bunkere)
- Kommandosentral
- Kanonstillinger (15,5 cm stillinger, KWK-stillinger, en PAK-bunker og luftforsvarsstillinger)
- Stillinger (enkeltpstillinger som grop til en mann, åpne stillinger og MG-stilling/tobruk)
- Brønner (åpne groper, bygget av betong)
- Et påbegynt fjellanlegg
- Diverse (bunker med koblinger, mastfeste)

Se kart fra Lars Erik Narmo:

Strukturene i batteriet, MKB 3/511 Bjarkøy. Fra Lars Erik Narmos arkeologiske rapport 14.6.2011.

Batteriet var omgitt av nærforsvarstillinger, piggtrådsperringer og minefelt (sjø- og landminer). Det er også observert en rekke narrestillinger i området rundt selve batteriet, disse er imidlertid ikke tatt med i fredningsomfanget.

En inventeringsliste fra 1945 (for full oversikt, se vedlegg *Rapport fra arkeologisk registrering, jf. kml § 9 av «Reguleringsplan for fritidshus i og rundt 'Batteriet'»*, Bjarkøy kommune av Lars Erik Narmo, 14.6.2011) gir et relativt representativt bilde av både kanonstillinger og bygninger i batteriet. Det er også avdekket enkelte konstruksjonstyper utover det som fremgår av listen. Disse har mest sannsynligvis tilhørt batteriet, men det har til nå ikke vært mulig å avdekke eksakt funksjon. Det er derfor ikke mulig å fastsette eksakt bruken av alle strukturer, men inventeringen gir et klart nok bilde av sentrale strukturer til at man med enkelhet kan se helheten i batteriet og dets ulike funksjonaliteter.

Veier og strukturer i forbindelse med kommunikasjon innad i batteriet er delvis bevarte. Hovedveien i batteriet løper bak kanonstillinger nærmest kystlinjen. I tillegg ble veien langsmed sjøen også benyttet (mellom kanonstillinger og kystlinje), den som i dag utgjør eksisterende vei til tidligere søppelfylling. De tydeligste strukturene finnes øverst i batteriet (mot batteriets høyeste punkt). Her er løpegraver oppmurt av tørrmur, og bruken av naturstein tyder på knappe ressurser. Konstruksjonene er solide og det er sjelden å se så høye løpegraver stå etter så lang tid. Lengre sør i anlegget er flere av løpegravene gjenrast og / eller fylt igjen, men strukturene er likevel synlige. På vedlagt kart (strukturene i batteriet) er kommunikasjonsstrukturer markert tydelig i rødt. Veiene varierer i størrelse og ferdsel i batteriet har skjedd på både kjørevei, gangvei, sti og løpegrav. Det er også gjort funn av en påbegynt tunnel, med to innslag på 180 meters avstand. På linje, i midten av innslagene, finner man kommandosentralen og det er antageligvis tenkt tunnelforbindelse gjennom denne. Hadde tunnelen blitt ferdig utarbeidet, ville den ha vært en viktig forbindelse

mellom midtre del av kanonstillingene ved sjøen og opp mot øvre del av batteriet (Smårisnakken).

Kanonstillinger langs sjøen

Lengst øst, mot sjøen, langsmed hovedveien i batteriet, finnes det fundamenter i stein og betong etter fire kanonstillinger av typen 15,5 cm Geschütze 418 (f). Disse kanonstillingene er relativt like i utforming med et betongfundament og dreieskive, og med ca. 40 cm tykk betongmur i forkant. Inkludert i konstruksjonen er også åpne ammunisjonslagre på innsiden av muren. Kanonstillingene har påskrevet hhv. kanon 1, 2, 3 og 4, malt i store svarte bokstaver. I kanonstilling 3 er årstallet «1941» og et nazisymbol (svastika) som er risset inn.

Kanonstilling 1, 2, 3 og 4 for 15,5 cm Geschütze 418 (f). Nr. 2 viser innmurt ammunisjonslager. Nr. 1 og 3 viser tydelige dreieskiver.

Det er i forbindelse med disse avdekket tre dekningsbunkere (betegnelse 1, 2 og 4, nr. 3 er ikke påvist). Disse er oppført i stein og betong, med store vindusåpninger. Det er registrert knapp bruk av armeringsjern i konstruksjonene, men til gjengjeld er dette de konstruksjonene i batteriet med tykkeste vegger. Bunker 1 ligger lengst sør, rett ved kanonstilling. Litt lengre nord ligger bunker 2, også plassert i nærhet til kanonstilling. Mellom disse to finner vi den tidligere nevnte gravrøysa. Lengst nord finner vi bunker 4, som ligger rett ved den nordligste kanonstillingen. Mellom bunker 2 og 4 finner vi nok en kanonstilling, denne uten påvist dekningsbunker.

Administrative strukturer

Sørøst i anlegget er det påvist tre *Tundrabaracke* (3. *Bedingung u. Revier*), som mest sannsynlig har hatt funksjon som drifts- og/eller operasjonsområde. De påviste fundamentene består av betongklosser, en brakke på ringmur av betong og en

brakke på ringmur av stein. I nær beliggenhet til disse er det også påvist to betongbrønner.

Beveger vi oss litt nord igjen, mellom bunker 4 og 2, ligger en sanitetsbunker, såkalt *Verbandsbunker*. Denne er avlang i formen, med en rektangulær åpning i enden som vender ut mot kanonstillingene. Dette trolig for å kunne frakte inn sårede. Bunkeren er en av få konstruksjoner som er oppført med armert, buet betongtak. I tilknytning til denne er det påvist to steder med betongfundamenter som tilsvarer dusj og toalettfasiliteter. Sentrert rundt sanitetsbunkeren finner vi på tre ulike plasser det som trolig er fundamenter til administrasjonsdelen av batteriet: *Schlosserei*, *Schmide u. Aggregatshuppen* (mekaniker-, smie og aggregatskur). Eksakt plassering av hver funksjon er derimot usikker.

Leitstandsbaracke er trolig det som utgjør kommandosentralen, og denne befinner seg litt lengre sør i batteriet. Dette er en bunker i to nivåer inkludert målestasjon. Denne er bygget av betongstein og har, i likhet med sanitetsbunkeren også buet tak med stålplater og betongdekke. Dette gjelder i midlertid kun deler av bunkeren, hvorav inngangspartiet er bygget av betongstein med flatt tak. Målestasjonen finnes i motsatt ende med adgang via innvendig trapp

Luftvernstilling

Sørvest i anlegget er det avdekket tre luftvernstillinger med 2 cm Flak-Madsen kanoner som er nevnt i inventeringslisten fra 1945. Disse er beliggende på toppen av Smårisnakken. Stillingene utgjør en trekant og markerer forskjellige skuddfelt. En av stillingene var anlagt på toppen av en flakbunker. I tillegg var det i forbindelse med luftvernstillingene trolig anlagt en *Sckütsenhaus*, et «beskyttelses hus» i betong.

5 cm KwK

I batteriet står det fortsatt en kanon i stillingen av typen 5 cm KwK, en såkalt «Kampfenwagenkanone» (stridsvognkanon). Denne type våpen ble det av tyskerne produsert rundt 1000 stykker under krigen, hvorav 500 av dem ble sendt til Norge. Rundt 150 av disse ble sendt til de tyske kystbatteriene. KwK-kanonen står fortsatt i sokkellavett, i midtre del av batteriet, ca. 30 meter over havet. Denne ble brukt til nærforsvar. Det er også påvist et tilsvarende kanonfundament i samme høydelag, men noe lavere, som tyder på at det trolig har vært en kanon til av samme type.

Eksisterende 5 cm KwK i midtre del av batteriet

4,7 cm PAK-kanon

PAK-kanonen 4,7 cm Pakgeschutz (t) m/geköppeltem s.M.G. Denne kanonstillingen har intakt dreiekule i munning, men bunkeren er gjenfylt. Konstruksjonen var åpen i bakkant og kamuflert som et hus. Kanonen dekket området mot veien, hvor man kunne ta seg inn i batteriet, og var derfor en viktig del av batteriets nærforsvar.

4,7 cm PAK-kanon lengst nord i batteriet, intakt dreiekule i gjenfylt bunker

Enkelstillinger og oppsummering av antall strukturer

Det er påvist tre *ringstand* (en generell betegnelse på maskingeværstilling, også kalt tobruk), i dette tilfelle betongbunkere, med lik utforming. I tillegg er det påvist flere mindre enmannsstillinger og skyttergraver.

Oppsummering av antall strukturer:

18 stillinger, plass til en person eller fler

25 enkeltstillinger

32 løpegraver

15 fundamenter til bygninger

19 bunkere med betongtak

5 steinbygde bunkere med betongtak

12 bunkere uten tak

Ulike eksempler på oppmurte og sprengte passasjer for løpegraver og kommunikasjon innad i batteriet. Gjelder også bilder på neste side.

Inventar

I alle bunkerne er inventaret fjernet. I enkelte av bunkerne kan man imidlertid finne rester av både maling og koblingsbokser samt ledninger. I kommandobunkeren for eksempel, er malingen bevart. I administrasjonsområdet er det en mindre bunker med flere koblingsbokser. Denne fungerte sannsynligvis som sentral for sambandet mellom kommandobunker og kanonstillinger ved sjøen. Av inventeringen fra 1045 fremgår alt av inventar som har tilhørt batteriet. Blant annet er det listet opp 140 senger, som trolig tilsvarer optimal bemanning av batteriet. For utfyllende liste om inventar, se vedlegg 1 i Lars Erik Narmos rapport.

Eksempel på eksisterende koblingsboks(er). Inventar i kommandobunker/målestasjon.

Tilstand

Tilstanden på batteriet tilsvarer at det ikke har vært i bruk siden krigens slutt i 1945 og enkelte av strukturene er forsvunnet eller sammenrast. Tilgroing har imidlertid blitt noe redusert som følge av lokale frivilliges innsats for å opprettholde tilgjengeligheten og opplevelsen av anlegget. Enkelte av konstruksjonene preget av noe graffiti og mindre hærverk. Ingen av strukturene er heller sikret for allmenn ferdsel, da de fremstår slik de gjorde i 1945.

Litteratur

Fjørtoft, Jan Egil. *Tyske kystfort i Norge*, Agder Presse a/s, Arendal (1983)

Narmo, Lars Erik. *Rapport fra arkeologisk registrering, jf. kml § 9 av «Reguleringsplan for fritidshus i og rundt 'batteriet'»*, Bjarkøy kommune, (2011)

Postiglione, Gennaro (red.) *The Atlantic Wall Linear Museum: 1: The Archive*. (2005)